

JEOEKONOMİNİN YÜKSELİŞİ: ENERJİ KAYNAKLARI BAĞLAMINDA ARKTİKA VE DOĞU AKDENİZ BÖLGELERİNİN ANALİZİ*

Adnan DAL¹

Öz

Soğuk Savaş yıllarında daha çok askeri araçlarla gündeme gelen devletlerarası güç ilişkileri söz konusu dönem sonrası ciddi bir dönüşüme uğramıştır. Özellikle enerji kaynaklarının keşfedilmesi ve bu kaynakların belirlenen rotalarla optimum düzeyde taşınması, günümüzde devletlerin etki kapasitesini belirleyen faktörlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla devletler ile ilgili analizlerde başvurulan jeopolitik yaklaşımlar ile birlikte son yıllarda ekonomik faktörlerin uluslararası ilişkilerde etkin olduğu, bu bağlamda bir güç unsuru olarak ekonomik araçların kullanıldığı jeoekonominin hâkim olduğu bir dönemden de bahsetmek mümkündür. Bu çalışmada, Arktika ve Doğu Akdeniz bölgelerinde enerji kaynaklarının keşfedilmesiyle birlikte salt jeopolitik değerlendirmelerin yanı sıra bölgedeki aktörler arasında jeoekonomik perspektifin de etkili olabileceğine değinilmektedir. Çalışmada, Arktik Konseyi üyesi devletlerin bölge ile ilgili ulusal strateji belgeleri ve bölgedeki enerji kaynaklarına dair değerlendirmeler ile Doğu Akdeniz’de enerji keşifleri ve ikili anlaşmalar dikkate alınarak doküman analizi yöntemi kullanılmaktadır. Jeoekonomik yaklaşım ışığında, her iki bölgede güç politikalarının tercih edilmesiyle ortaya çıkan katı rekabetin yanı sıra, ekonomik fırsatlar sayesinde aktörler arasında karşılıklı kazanımların/çıkarların önemsendiği bir işbirliği sürecine de yer verilebileceği iddia edilmektedir. Bu bağlamda, ilgili aktörler arasında rekabet ve çatışma potansiyelinin yanı sıra, işbirliğinin de mümkün olabileceğinden bahsedilmektedir. Sonuç olarak, Arktika ve Doğu Akdeniz’de aktörler arasında jeopolitik rekabetin etkisi yadsınmamakla birlikte, devletlerarası işbirliği olanağının yer aldığı jeoekonomik yaklaşımın da etkili olduğu iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Arktika, Doğu Akdeniz, Enerji, Jeoekonomi

JEL Kodları: O13, P48, Q4

RISING GEOECONOMICS: ANALYZING THE ARCTIC AND EASTERN MEDITERRANEAN REGIONS IN THE CONTEXT OF ENERGY RESOURCES

Abstract

Inter-state power relations were shaped by different dynamics witnessed a considerable change after the Cold War process of which military instruments were on the agenda. Notably, exploration of energy resources and transportation of the resources in question via significant routes on optimum level has been one of the underlying factors determining the impulse capacity of states. Thus, besides making reference to geopolitics so as to analyze state behaviors, it probably could be referred to a prevailing geoeconomic process affecting international relations that prioritizes economic factors and utilize them as power instruments, recently. In this paper, it is indicated that just after the exploration of hydrocarbons, geoeconomic perspective has been efficient along with geopolitics in the Arctic and Eastern Mediterranean. Within the paper, document analysis as a method scrutinizing national strategy documents of the Arctic states and assessment on energy potential pertaining to the region besides documents on energy potential of the Eastern Mediterranean and bilateral agreements has been utilized. In the light of geoeconomic perspective it is asserted that owing to economic opportunities existing in both regions a cooperative process which mutual gains/interests are prioritized among actors could be referred besides hard competition caused by power politics. In this context, right along with confrontation and conflict among states, it is argued that there may be cooperation as well. Consequently, although the impact of geopolitical competition among the actors is undeniable, the geoeconomic approach which includes the possibility of interstate cooperation, is also claimed to be effective.

Keywords: Geopolitics, Arctic, Eastern Mediterranean, Energy, Geoeconomics

JEL Codes: O13, P48, Q4

* Bu çalışmanın Arktika ile ilgili kısmı ‘‘From Conflict to Cooperation: Analyzing the Arctic Council as an Institution Constructing Stability’’ adlı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID 0000-0002-3633-9044, adnandal00@gmail.com.

Başvuru Tarihi (Received): 01.02.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

Soğuk Savaş'ın bitimi ile birlikte uluslararası sistem ciddi bir evrilme sürecine girmiştir. Sistemik düzeyde iki kutupluluğun sona ermesiyle birlikte savaş sonrası küreselleşme sürecinin etkisiyle yeni güç blokları ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra, devletlerarası mücadelenin boyutu da ciddi bir dönüşüme maruz kalmıştır. Bir yandan devletler arasında çatışma ve rekabet içerikli ilişkiler görülürken, öte yandan ikili ve çoklu işbirliği mekanizmaları da gündemde yer almıştır. Bu bağlamda Soğuk Savaş sürecindeki klasik güvenlik algısı da önemini kaybetmiştir. Örnek vermek gerekirse, NATO 2010 yılındaki Lizbon Zirvesi'nde güvenlik kapsamını sağlık riskleri, su yetersizliği, iklim değişikliği ve artan enerji ihtiyacı gibi çevresel ve kaynakların sınırlılığı gibi faktörler ile genişletmiştir. Nitekim ulusal güvenlik kavramı, son yıllarda enerji güvenliğinin de önemli bir yer teşkil ettiği bir kapsam genişlemesine tabi olmuştur.

Enerji konusu, devletlerin ulusal güç unsurlarından ekonomik gücün temel motivasyonudur. Devletlerin gelişme kapasitesi büyük oranda enerji kaynaklarına bağlıdır denilebilir. Dolayısıyla uluslararası aktörler olarak devletler açısından enerji kaynaklarına sahip olmak, onlara güvenli bir şekilde ulaşmak veya onları piyasaya sürmek hayati bir önem taşımaktadır. Hatta söz konusu enerji kaynaklarına sahip devletler açısından düşünüldüğünde enerji kaynaklarının ciddi bir baskı aracı olarak kullanıldığını söylemek bile mümkündür. Örneğin, Rusya sahip olduğu hidrokarbon kaynakları bakımından enerji ithal eden ülkeler üzerinde ciddi bir siyasi ve ekonomik baskı oluşturabilmektedir. Bu nedendir ki enerji kaynağı ithalatçısı ülkeler yenilenebilir enerji kaynaklarına da yönelmektedir. Dolayısıyla, son yıllarda enerji konusunun uluslararası ilişkilerde etkin olduğu söylenebilir.

Yukarıda değinildiği üzere enerji diplomasisinin etkin olduğu Arktika ve Doğu Akdeniz bölgeleri uluslararası gündemi yoğun bir biçimde meşgul etmektedir. Her iki bölgeye baktığımızda, 2000'li yılların başına kadar bölgede jeopolitik değerlendirmelerin etkili olduğu söylenebilir. Ancak söz konusu bölgelerde enerji kaynaklarının keşfedilmesi aktörlerin dış politika stratejilerinin kapsamlı bir güncellemeye tabi tutulmasını gerekli kılmıştır. İlgili politikalar dikkate alındığında, enerji kaynaklarının keşfedilmesiyle birlikte söz konusu bölgelerde devletler arasında bir paylaşım sorununun da doğduğu görülecektir. Nitekim, aşağıda da değinileceği üzere, her iki bölgede de deniz alanlarının sınırlandırılmasına dair birtakım anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla enerji kaynaklarıyla birlikte bu bölgelerde jeoekonominin etkili olmaya başlaması, devletlerin çıkar tanımlamalarının da güncellenmesini gerekli kılmıştır. Buradan hareketle hem Arktika'da hem de Doğu Akdeniz'de enerji kaynaklarının keşfi ile birlikte devletlerin söz konusu bölgeler üzerindeki politik formülasyonları da değişmiştir. Enerji kaynaklarının keşfedilmesine kadar daha çok jeopolitiğin etkisinde üretilen politikalar, enerji politikalarının ağırlığının artmasıyla birlikte teknolojik gelişmelerin de desteğiyle ekonominin coğrafya üzerinde etkili olduğu ve bir güç unsuru olarak kullanıldığı jeoekonominin etkisine maruz kalmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, bölge ile ilgili literatüre hâkim olan jeopolitik yaklaşımın aksine, ekonominin öncelikli olarak ele alındığı jeoekonomik yaklaşım dikkate alınmıştır. Buradan hareketle enerji kaynaklarının keşfedilmesiyle birlikte ortaya çıkan devletlerarası egemenlik tartışmalarının yanı sıra, ekonomik çıkarlar üzerine bir işbirliği sürecine de değinilmiştir.

Bu çalışmada, Arktika ve Doğu Akdeniz'nde jeopolitik ve jeoekonomik yaklaşımların etkisi araştırılmaktadır. Bölgede jeopolitik değerlendirmelerin etkinliği sorgulanmıştır. Akabinde jeoekonominin işbirliği sürecine ne derecede etki ettiği incelenmiştir. İlgili bölgelerde 2000'li yıllara kadar jeopolitiğin etkin olduğu değerlendirilirken, 2000'li yıllardan itibaren enerji kaynaklarının keşfedilmesiyle birlikte jeoekonominin öncelikli olarak ele alınabileceği iddia edilmektedir. Bu bağlamda gelişmelerin jeoekonomik perspektifle incelenmesi hedeflenmiştir.

Çalışmada, enerji kaynakları bağlamında devletler arasında ortaya çıkan birtakım egemenlik tartışmaları da irdelenmiştir. Araştırma sürecinde döküman analizi yönteminden faydalanılmıştır.

Arktik Devletleri'nin bölge ile ilgili ulusal strateji belgelerinin yanı sıra enerji kaynaklarına yönelik değerlendirmelerin yer aldığı çalışmalar incelenmiştir. Aynı şekilde Doğu Akdeniz'de enerji kaynaklarının keşfi, devletler arası ikili anlaşmalar ve birtakım projelerin yer aldığı çalışmalara değinilmiştir. İlgili bölgelerde bilinenin aksine jeopolitikten ziyade jeoekonominin öncelikli olarak değerlendirilebileceğine yer verilmiş, bu sayede literatüre katkı sunulması hedeflenmiştir. Ayrıca söz konusu bölgelerde devletler arasında çatışma potansiyelinin yanı sıra işbirliğinin de mümkün olabileceği iddia edilerek çalışmaya özgünlük katılması hedeflenmiştir.

Doğu Akdeniz ve Arktika'da enerji kaynaklarının bölgesel siyasette etkin olduğu, dolayısıyla enerji kaynaklarının işletilmesi ve taşınması bağlamında bir jeoekonomik durum yaşanmaktadır. Diğer bir deyişle jeoekonomi -O'Hara ve Heffernan'ın iddia ettiği gibi (2006: 54-73)- doğal kaynakların işletilmesi ve kontrol edilmesine yönelik izlenen siyaset bağlamında incelenmektedir. Örneğin enerji kaynaklarına yönelik bağımlılığın artması, Ortadoğu'da petrolün stratejik bir araç olarak kullanılmasıyla sonuçlanmış ve neticede bölgeyi jeoekonomik bir havzaya dönüştürmüştür (Davutoğlu, 2009: 333). Bu durum Arktika ve Doğu Akdeniz için de geçerliliğini korumaktadır. Dolayısıyla her iki bölgede de enerji kaynaklarının yön verdiği bir jeoekonomik süreçten bahsedilebilir.

Çalışmanın birinci bölümünde jeopolitik ve jeoekonomik yaklaşımlara dair kavramsal ve kuramsal çerçeveye yer verilmiştir. Bu bağlamda ilk jeopolitik teorisyenlerin görüşlerine yer verilmiş, ardından Arktika ve Doğu Akdeniz'deki mücadelenin jeopolitik ve jeoekonomik yaklaşımla değerlendirildiği literatür incelenmiştir. Ayrıca enerji kaynaklarının keşfedilmesiyle birlikte jeoekonominin bölgede kalıcı olmaya başladığına değinilmiştir. Bu kapsamda devletlerin Arktika ve Doğu Akdeniz siyasetinde enerji kaynaklarının nasıl bir etkide bulunduğuna yer verilmiştir. Son bölümde ise, söz konusu bölgeler ile ilgili literatürde çoğunluğa sahip olan politik çıkarımların aksine, enerji kaynakları üzerine bir "ortak fayda" vurgusuna değinilmiştir. Bu bağlamda devletlerarası anlaşmazlıklara ve bölgesel işbirliği sürecine yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise Arktika ve Doğu Akdeniz devletlerinin dış politika stratejilerinde jeoekonominin ana etken olarak değerlendirilebileceği, çatışma senaryolarının yanında işbirliği senaryolarının da etkin olabileceği iddia edilmiş, çalışma bu motivasyonla nihayete erdirilmiştir.

1. Jeopolitik ve Jeoekonomi: Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Avrupalı imparatorluklarının yeni keşfettikleri alanları sömürge haline getirme isteğiyle birlikte jeopolitik, siyasal coğrafyanın bir parçası olarak doğmuştur (Erşen, 2020). Ancak küresel boyutlu düşünce tarzıyla siyasal coğrafyadan farklılaşan jeopolitik kavramı, 19.yy. Aydınlanma Dönemi'nin pozitivist bakış açısından etkilenmiş, mevcut imparatorlukların küresel boyuttaki siyasi etkileşimlerine coğrafi bir açıklama ihtiyacıyla kavramsallaşmıştır (Erşen, 2020).

Jeopolitik kuramının doğuşu Friedrich Ratzel'in 1887 yılında yayımladığı "Siyasi Coğrafya" eserindeki fikirlerine dayandırılmaktadır (Ratzel, 1887, aktaran, Taban, 2013: 26). Darwin'in evrim teorisinden etkilenen Ratzel, bir organizma olarak ele aldığı devlet ile coğrafya arasındaki ilişkileri incelerken, devletlerin büyüyüp gelişebilmesi için bir hayat sahasına (lebensraum) ihtiyaç duyduğunu düşünmektedir (Sandıklı, 2011: 6).

Ratzel gibi devleti tıpkı bir organizma gibi ele alan ve Ratzel'in siyasi coğrafya eserindeki fikirlerinden etkilenen Kjellen jeopolitik kavramını değerlendirirken, uluslararası sistemde devletin güç pozisyonunu fiziki karakter, boyut ve coğrafi koşullarla incelemeye çalışmıştır (Kjellen, 1916, aktaran, Holdar, 1992: 319). Kjellen halk, devlet, siyaset ve coğrafya arasındaki etkileşimi bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeye çalışmıştır (Tezkan ve Taşar, 2002: 98-99). Haushofer ise, jeopolitiği toprak parçasını göz ardı eden tek yanlı siyaset biliminin

biyocoğrafik tamamlanması şeklinde tanımlar (Haushofer, 1925, aktaran, Diner, 1999: 164). Tıpkı Kjellen gibi, Ratzel'in görüşlerinden etkilenen Haushofer de siyasi coğrafyadan farklılaşmış bir jeopolitik yaklaşımından bahsetmiştir. Haushofer de devletlerin hayatta kalabilmesi için yayılması gerektiğini düşünmüş, siyasi coğrafyanın statik olmasına karşın jeopolitiğin dinamik olduğunu iddia etmiş ve tüm siyasi gelişmeleri mekanın var olmasına bağlamıştır (Haushofer, 1998: 33). Kjellen ve bilhassa Haushofer'in bu görüşleri, 1. Dünya Savaşı sonrası Alman yayılcı siyasetinin temel motivasyonunu oluşturmuştur. Ayrıca A. T. Mahan'ın "Deniz Gücü", H. Mackinder'in "Kara Hakimiyeti", N. Spykman'ın "Kenar Kuşak" ve Hausy Scitaklian'ın "Hava Hakimiyeti" teorileri de esasında coğrafyayı devletlerin dış politikalarıyla ilişkilendiren jeopolitiğin etkisinde ele alınan ilk önemli çalışmalardır.

Mahan, stratejik su yollarının ve genel anlamda denizlerde elde edilecek hakimiyetin bir dünya hakimiyeti ile sonuçlanabileceğine dair görüşlerini dönemin İngiltere'sinin deniz gücü sayesinde –Panama, Süveyş, Cebelitarık, Malakka gibi stratejik lokasyonları elinde bulundurmıştır- elde ettiği güce dayandırmaktadır (Mahan, 1890). Mahan, deniz yollarının kontrolünün sağlanmasıyla bir devletin dış saldırılara karşı kolaylıkla kendini savunabileceğini iddia etmektedir Mahan (1890). Bir devletin okyanuslarla çevrili olmasını bir avantaj olarak gören Mahan, bu bakımdan kıta Avrupası'na oranla İngiltere'nin daha avantajlı konumda olduğunu iddia etmiştir (Mahan, 1890, aktaran, Taban, 2013: 24). Ayrıca ulusların deniz gücünü etkileyebilecek coğrafi konum, fiziki yapı, sahanın boyutu, nüfus miktarı, halkın karakteri ve hükümet ve ulusal kurumların karakteri gibi koşullardan bahsetmektedir.

Tarihi mücadeleleri kara gücü ve deniz gücünün mücadelesi şeklinde değerlendiren Mackinder ise, teknolojik gelişmeler sayesinde deniz gücünün etkinliğini kara gücüne bıraktığını, "Heartland (Kalpgah)" olarak adlandırdığı bölgeye hâkim olan gücün sırasıyla Avrasya'ya ve dünyaya hâkim olabileceğini iddia etmiştir (Mackinder, 1962: 150). Mackinder "Kara Hakimiyeti Teorisi"ni şu şekilde özetlemektedir; Doğu Avrupa'ya sahip olan Kalpgah'a sahip olur. Kalpgah'a sahip olan Dünya Adası'na, Dünya Adası'na sahip olan ise dünya hakimiyetini ele geçirir (Mackinder, 1962). Mackinder, ilgili çalışmasında Makedonyalıların ve Romalıların Akdeniz'e, modern dönemde de Almanya, Fransa gibi ülkelerin kara gücü sayesinde İngiltere'ye karşı üstünlük sağladığına değinmiştir Mackinder (1962).

Klasik jeopolitik görüşü savunan bir diğer önemli isim Nicholas J. Spykman'dır. Mackinder'in Kara Hakimiyeti Teorisi'ne karşın Spykman, Rimland (Kenar Kuşak) tezini öne sürmüştür. "Barışın Coğrafyası" adlı eserindeki söz konusu teze göre, Kenar Kuşak kapsamında gördüğü ülkeleri hakimiyeti altına alan ülke Avrasya'ya hâkim olacak, bu sayede de dünyanın kaderini elinde bulundurabilecektir (Spykman, 1944: 43). Spykman'ın bu görüşleri, 2. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin yayılcı siyasetine temel teşkil etmiştir (İşcan, 2004: 64; Erşen, 2020).

Jeopolitik teorilerle ilgili değerlendirmelerde hava gücü ile ilgili çalışmalara da yer verilebilir. Nitekim hava gücünün etkisi ile ilgili ilk önemli çalışma 1. Dünya Savaşı sonrası İtalyan General Giulio Douhet'in 1921 yılında yayımladığı "The Command of the Air (Hava Hakimiyeti)" adlı eser ile başlatılmıştır. İlgili eserde, düşman hattını yarma gibi geleneksel savaş taktikleri bir kenara bırakılarak, uçaklar tarafından hava saldırısıyla karşı tarafın stratejik alanlarına yapılabilecek bir müdahalenin daha etkili olabileceği üzerinde durulmaktadır (Douhet, 1921, aktaran, Tarakçı, 2013: 192-193). Hava hakimiyeti üzerine Alexander P. De Seversky de "Victory Through Air Power (Hava Gücü Aracılığıyla Zafer:1942) ve Air Power: Key To Survival (Hava Gücü: Hayatta Kalmanın Anahtarı (1950) adlı çalışmalarıyla katkı sunmuştur. Söz konusu çalışmaların ilkinde 2. Dünya Savaşı'nda deniz gücünün etkisizliği üzerinde durulmuş, bunun yerine hava gücünün etkinliğinin arttırılması önerilmiş, diğer çalışmada da kara ve deniz gücünün hava gücüne bağımlı olduğu iddia edilmiştir (Seversky, 1942 ve 1950, aktaran, Kocakenar: 2015).

Siyasi fraksiyonların çevresel şartlarla ilişkisi ve bu ilişki sonucu şekillenen dinamik siyasi süreç olarak değerlendirilebilen jeopolitik (Davutoğlu, 2009: 102), devletlerin dış politik tavırlarına etki eden önemli teorilerden biri olmuştur. Jeopolitiğin bu denli etkili olması, uluslararası ilişkiler disiplininin ana teorilerinden olan realizm ile güç ve güvenlik konularında benzer iddialarda bulunmasına bağlanabilir.

Dış politika yapımında coğrafi unsurların etkin olduğu bir yaklaşım olan jeopolitik, uluslararası ilişkiler disiplininin ana teorik yaklaşımlarından olan realizm ile ciddi benzerlikler taşımaktadır. Hatta kimi uzmanlar jeopolitiğin coğrafya üzerinde duran bir çeşit realizm teorisi olduğunu düşünmektedir (Deudney, 1997, aktaran, Erşen, 2020). Her iki teori de güç, askeri yetenekler, güçler dengesi, hegemonya ve çatışma üzerine yoğunlaşmaktadır (Erşen, 2020). Genel anlamda hem realizmin hem de jeopolitiğin güç kavramını ve ulusal güç unsurlarını ele alışı benzerlik göstermektedir (Arı, 2008: 210). Nitekim her iki teorinin de güç olgusuna bakışı aynı kapsamda değerlendirilebilir. Söz gelimi, gücü devletin yayılmasının bir aracı gören realizme karşın jeopolitikte de güç kullanımı önemli bir yer teşkil etmekte, hatta güç kullanımı ile birlikte ortaya çıkan savaş olgusu jeopolitik teoriye göre bazen bir araç, bazen de bir sonuç olabilmektedir (O'Loughlin ve Heske, 1991: 37). Dolayısıyla jeopolitik teoriye göre -tıpkı realizmde olduğu gibi- devletlerarası ilişkiler bir mücadele sürecidir ve bu mücadelede esas olan ulusal güvenliğin tesis edilmesidir. Klasik jeopolitik, 1990'lı yıllarda dünya siyasetini yeniden anlamlandırma çabasında olan çalışmalar üzerinde de önemli bir yer teşkil etmiştir denebilir. Nitekim Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" tezi, Samuel P. Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezi, Wallerstein'in "Dünya Sistemi" teorisi, Aleksandr Dugin'nin Avrasyacılık fikri jeopolitiğin etkisinde oluşturulmuştur (Erşen, 2020).

Klasik jeopolitik yaklaşım, Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Söz konusu yaklaşım konum, sınır, bütünlük gibi coğrafi özelliklerin ötesine taşınarak, sosyal, ekonomik, askeri, kültürel ve teknolojik değerleri dikkate alan teorilerle yeni bir söyleme evrilmiştir (Atay, 2016: 148). Esasında Lacoste 1976 yılında yayımladığı çalışmasında coğrafyanın bir disiplin olarak emperyal ve kapitalist düzeni yansıttığı üzerinde durarak eleştirel kurama öncülük etmiştir denebilir (Lacoste, 1976, aktaran, Tuathail, 1996: 44). Özellikle Derrida ve Foucault gibi post-yapısalcı kuramdan etkilenen eleştirel jeopolitikçiler (Tuathail, 1996), klasik jeopolitiğin coğrafyayı sabit, durağan olarak ele alınan görüşüne karşı çıkararak, coğrafyayı söylem analizine tabi tutmuş, nihayetinde coğrafyanın kültürel olarak inşa edildiğini ve siyasal olarak sürdürüldüğünü iddia etmiştir (Tuathail, 1996, aktaran, Erşen, 2020). Eleştirel jeopolitik kuramda, devlet kültürel bir olgu olarak, bütüncül bir perspektifle ele alınmakta ve küreselleşme, küresel medya akışı, internet, uluslararası suç ağları gibi dünya siyasetinde henüz karşılaşılan birtakım faktörler üzerinde durularak çoğulcu bir yaklaşım benimsenmiştir (Tuathail ve Dalby, 2002: 26). Kendini jeopolitik karşıtı olarak konumlandıran eleştirel jeopolitikte, klasik jeopolitik emperyalist devletlerin bir üretimi olarak görülürken, kendisi hegemonya karşıtı söylem/söylemler yoluyla devletlerin güç ve iktidar yapılarını değiştirmek üzere çalışır (Atay, 2016: 151).

Geleneksel jeopolitiğin ciddi bir biçimde eleştirilmesi ve nihayetinde yeni formülasyonlarla ortaya çıkması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle yakından ilintilidir. Devletler arası sınırları, dolayısıyla coğrafyayı önemsiz kılan bu gelişmeler jeopolitiği dönüşüme uğratmıştır (Demir, 1998: 300) Zira artık salt coğrafya-politika ilişkisi, bir devletin bölgesel-küresel güç olma hedefleri için yeterli olamamaktadır. Gücün niteliğinin değiştiği bu dönem, ekonominin ve refahın öncelikli olarak ele alındığı ve bunun bir güç unsuru olarak kullanıldığı jeoekonomik döneme girildiğine işaret etmektedir Demir (1998). Ek olarak, dış politika yapımında da coğrafya, ekonomi ve teknoloji üçlüsünün aktif olarak rol aldığı ve kültürel, ideolojik ve politik faktörlerin destekleyici faktörler olduğu bir süreçten bahsetmemiz mümkündür (İnan, 2011: 85). Sonuç olarak devletlerarası ilişkilerde ekonomik ilişkilerin önemli bir rol oynadığı bir döneme

girilmiştir. Dolayısıyla, jeopolitik kuramının yanı sıra jeoekonomi kuramının da tartışmaya açılması bu çalışmanın konusu açısından önem arz etmektedir.

Uluslararası politikada özellikle realistlerce “ikincil” konumda değerlendirilen ekonomi günümüzde devletlerarası ilişkilerin önemli bir etkeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda devletlerarası ilişkilerde askeri olanın yerini ekonomik, askeri anlamda ittifakların yerini ticari rejimler, teritoryal anlamda işgal yerine para birimlerince yapılan baskı, silahlanma yerine enerji kaynaklarında fiyat yükseltmesi yapmak gibi yeni bir devletlerarası mücadele biçimi belirgin hale gelmektedir (Leonard, 2015: 4). Başka bir deyişle, askeri gücün azaldığı, ticari yöntemlerin askeri yöntemlerin yerini aldığı, “dünya politikası (world politics)” yerine “dünya ticareti (world business)” kavramının ön plana çıktığı bir dünyadan bahsetmek mümkündür (Luttwak, 1990: 17). Jeoekonomik önceliklerin baskın hale geldiği bu dönemde sıfır toplamlı, çelişkili, çatışmacı mantığın yerini jeoekonomiye terk etmesi gerektiğini iddia eden Luttwak’a göre dünya ilişkilerini ticari mantık yönetmelidir Luttwak (1990). Bu nedenle Luttwak, devletlerarası ilişkilerden bahsederken jeopolitik yerine jeoekonomi kavramsallaştırmasını kullanmaktadır.

Son yıllarda ekonomi, devletlerarası hiyerarşik ilişkilerde önemli bir güç unsuru haline gelmiştir (Kvinikadze, 2017: 3-4). Luttwak (1990: 18), Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerde devletlerarası rekabetin sürebileceğini; ancak bu rekabetin askeri değil ekonomik araçlarla yürütülmesi gerektiğini savunur. Luttwak’a göre jeoekonomik dönemde ulusal güç, silah gücü yerine mevcut sermayeden, askeri-teknik ilerleme yerine sivil inovasyondan ve askeri karargâhlar yerine ticari anlamda pazar etkisinden kaynaklanmaktadır Luttwak (1990). Barton’a göre jeopolitiğin etkin olduğu dönemde uluslararası ilişkilerde baskın devletler ve istikrardan bahsedilirken, jeoekonomik dönemde ise büyük oranda esnek olan devlet-dışı aktörlerin ve sınırsız transnasyonel ilişkilerin belirli olduğu bir durumdan bahsedilebilir (Barton, 1999: 142-155). Mercille ise jeopolitik-jeoekonomi ayırımına giderken; işadamlarının jeoekonomik mantıkla, politikacıların ise jeopolitik mantıkla hareket ettiğini düşünmektedir (Mercille, 2008: 570-586). Scott, Çin ve Hindistan arasında deniz iletişim hatları üzerindeki kontrol mücadelesinin, hayati kaynaklara ulaşmak için, jeoekonomik ve jeopolitik için gerekli olduğunu iddia ederek iki kavram arasında keskin bir ayırma giderken (Scott, 2008) Grosse ise, Çin’in iç sermaye birikimi ve genişleyen ekonomik kalkınmasını analiz ederken ulusal gücün ekonomik kurallarının Çin’in küresel ekonomik yapıyı değiştirebilmesine yardım ettiğini, buradan hareketle jeoekonominin ekonomik ve jeopolitik hedefleri kaynaştırarak hibrit bir strateji oluşturduğunu savunur (Grosse, 2014: 40-65). Jeoekonomiyi Soğuk Savaş sonrası bir paradigma olarak ele alan Baru, Sovyetler Birliği’nin çöküşünü jeoekonomik bir süreç olarak değerlendirir ve sonuç olarak jeoekonomiyi ekonomi ve jeopolitiğin ortak etkileşimi olarak tanımlar (Baru, 2012: 47-58). Buna karşın Cowen ve Smith’e göre jeoekonomi, uluslararası ilişkilerde Soğuk Savaş’ın bitiminden uzun süre önce etkisini korumuş, hatta ABD’nin 20.yy’ın ilk dönemlerinde küresel güç konumunu elde etmesi serbest ticaret ya da pazar kontrolü sayesinde zenginliğin kümülatif bir şekilde toplanması ile mümkün olmuştur (Cowen ve Smith, 2009: 42). Kundnani de Almanya’nın Euro bölgesi üzerinde baskı kurmasını söz konusu ülkenin jeoekonomik gücü ile açıklamaya çalışır (Kundnani, 2011: 31-45). Jeoekonomi, yatırım ve ticaret gibi ekonomik araçlarla ve ekonomik motivasyonlarla bölgesel kontrol stratejisi olarak tanımlanabileceği gibi (Hudson, Ford, Pack, Giordano, 1991: 255-298) kimi araştırmacılarca, bir devletin ekonomik faktörler sayesinde nasıl güç inşa ettiği ve onu nasıl uyguladığı şeklinde de tanımlanabilir (Blackwill ve Harris, 2016: 24). Son olarak, Hsiung, Çin’in küresel politikadaki rolüyle bağlantılı olarak jeoekonomiyi askeri güvenlikten ekonomik güvenliğe doğru bir değişim ile açıklar (Hsiung, 2009: 113-133).

Yukarıda değinildiği gibi jeoekonomi ile ilgili uluslararası ilişkiler literatüründe farklı tanımlamalara rastlamak mümkündür. Bu bağlamda jeoekonominin kavramsallaştırılması ve

politik ekonomiden farklılaşması adına bir takım çalışmalara rastlamak da mümkündür. Söz gelimi, jeoekonomiyi hem bir dış politika stratejisi hem de bir analitik çerçeve olarak ele alan Scholvin ve Wigell'e göre devletler stratejik hedeflerine ulaşmak için ekonomik güç unsurlarına başvurur ki bu bir dış politika stratejisi olarak değerlendirilebilirken, öte yandan analitik bir çerçeve olarak jeoekonomi uluslararası ilişkilerde realizme karşılık gelebilir. (Scholvin ve Wigell, 2018: 74). Hatta uluslararası ilişkilerde ve dış politikada coğrafi faktörlerin etkili olması ile birlikte realizm ötesi bir anlam da taşımaktadır. Öyle ki, jeoekonomi, bazı ülkelerin doğal kaynaklar üzerinde egemenlik sahibi olup, onları stratejik koridorlar vasıtasıyla taşıyarak diğer ülkeler üzerinde baskı kurması örneğinde olduğu gibi, belirgin coğrafi boyutuyla gücün ekonomik dayanakları ile ilgilenmektedir Scholvin ve Wigell (2018).

2. Devletlerarası Anlaşmazlıklar ve Bölgesel İşbirliği Süreci

İklimi ve zorlu coğrafyası nedeniyle önceleri “erişilmez” bir coğrafya olan Arktika'nın stratejik önemi özellikle 20.yy'ın başlarında 1. Dünya Savaşı ile birlikte ortaya çıkmıştır. İki savaş arası dönemde ABD ve Kanada'nın Sovyet tehdidi karşısında bölgede savunma projelerini hayata geçirdiği bilinmektedir (Holmes, 2008: 327). Ancak bilhassa 2. Dünya Savaşı ile birlikte Arktika'nın güç mücadelelerine yoğunlukla konu olduğu söylenebilir. ABD-SSCB arasında en kısa hattı oluşturan Bering Boğazı'nın bu bölgede yer alması, sonraki yıllarda kıtalararası balistik füzeler, erken uyarı sistemleri, hava savunma sistemleri, denizaltılar ve stratejik silahların bölgede konuşlandırılması gibi faaliyetleri taraflarca gerekli kılmıştır. İlgili bölgedeki faaliyetler 2. Dünya Savaşı öncesi işbirliğinin olmadığı bir askeri boşluk, 1950-1970 arası dönemde askeri faaliyetlerin her iki koldan eşlik ettiği ve ikili işbirliklerinin olduğu bir dönem, 1980'lerde ise askeri cephelerin görüldüğü ve çok taraflı işbirliğinin hâkim olduğu bir süreçten bahsedilebilir (Ostreng, 1999: 51). Ancak Sovyet lideri Gorbaçov'un “Murmansk Demeci” ile birlikte bölgede barış, istikrar ve uluslararası işbirliğinden sıklıkla bahsedilmeye başlanmıştır (Gorbachev, 1987).

Arktika'da enerji kaynaklarının keşfedilmesi ve bölgedeki enerji kaynaklarıyla ilgili yapılan değerlendirmeler sonrası devletlerarası işbirliği süreci zaman zaman sekteye uğramıştır. Bölgenin hidrokarbon rezervleri bakımından zengin olabileceğine dair değerlendirmeler sonrası Arktika'daki okyanusa kıyısı olan sahil devletleri arasında bazı alanlarla ilgili egemenlik tartışmalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle buzulların erimesiyle birlikte kıta sahanlığının genişletilmesiyle ilgili BM bünyesindeki Kıta Sahanlığı Komisyonu'na yapılan başvurular anlaşmazlıkları gün yüzüne çıkarmıştır. Nitekim Kanada-ABD arasında Beaufort Denizi ve Kuzeybatı Geçidi'nin statüsü ve kıta sahanlığının genişletilmesi ile ilgili, Kanada-Danimarka arasında Hans Adası anlaşmazlığı, Rusya-Kanada-Danimarka-ABD arasında Alpha-Mendelev anlaşmazlığı gibi tartışmalardan bahsedilebilir (Isted, 2009: 354-366). Bu bağlamda enerji kaynakları sayesinde bölgede jeopolitik önemin varlığından bahsedilebilir.

Enerji kaynaklarının devletlerarası ilişkileri etkilediği bir diğer bölge olan Doğu Akdeniz'de de esasında jeopolitik değerlendirmelere yer vermek mümkündür. Enerji kaynaklarının keşfinden sonra ilan edilen münhasır ekonomik bölgeler, bu bağlamda bölgedeki devletler arasında egemenlik mücadelelerine sebep olmuştur. Hatta bu konuda gruplaşmalara da rastlamak mümkündür. Kıbrıs açıklarında zengin hidrokarbon yataklarının keşfedilmesi ile birlikte GKRY, Yunanistan, İsrail bloğunun petrol ve gaz arama faaliyetlerine karşı Türkiye de aynı şekilde arama faaliyetlerine başlamış ve TPAO'ya arama ruhsatı vermiştir. Türkiye'nin bu faaliyetlerine karşı Avrupa Birliği de üyesi Kıbrıs'ın haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle Türkiye'ye yaptırımlar uygulanmasına karar vermiştir (BBC, 2019). AB, bölgede Türkiye'nin yaptığı arama çalışmalarının ruhsatsız olduğu gerekçesiyle bazı şahısların mal varlıklarına el koyulması ve seyahat yasağını içeren yaptırımlar belirlemiştir BBC (2019). Türkiye ise Libya ile yaptığı anlaşma ile enerji konusunda bölgede göz ardı edilemeyeceğini ortaya koymuştur. Ayrıca Libya

ile yapılan anlaşma çerçevesinde askeri işbirliğinin de olması, Doğu Akdeniz’de jeopolitik rekabetin kızışacağı potansiyelini arttırmaktadır.

Arktika ve Doğu Akdeniz’de jeoekonominin etkili olmaya başlamasının en önemli sebebi her iki bölgenin de enerji kaynakları bakımından azımsanmayacak miktarlara sahip olmasının keşfedilmesidir (USGS, 2008; 2010). İlgili bölgelerde işbirliği sürecinin önemli bir kısmını enerji konusunda atılan ortak adımlar oluşturmaktadır. Bu konuda işbirliği seçeneği tüm taraflar için optimum düzeyde fayda sağlayabilecektir. Bu nedenledir ki, Arktika ve Doğu Akdeniz bölgelerinde enerji konusunda paydaşların temel tutumu enerji kaynaklarından maksimum fayda sağlayabilecek bir “business to business” (B2B) veya kazan-kazan yaklaşımıdır. Her iki bölge ile ilgili literatürdeki “enerji kaynakları üzerine savaş (resource wars)” senaryolarının aksine, günümüzde tüm paydaşların karşılıklı kazancı önemseydiği bir işbirliği durumundan bahsedilebilir. Peki bölgede işbirliği mi, çatışma mı tercih edilmekte? İşbirliği tercih ediliyorsa, devletleri bu bölgelerde enerji konusunda işbirliğine iten sebepler nelerdir?

Öncelikle, jeoekonominin etkili olduğu her iki bölgede keşfedilen enerji kaynaklarının çıkarılıp işletilmesi ciddi bir maliyet ve teknolojik gelişmişlik istemektedir. Bilhassa Arktika gibi zorlu iklim koşullarına sahip bir bölgede petrol ve doğalgaz gibi önemli enerji kaynaklarının çıkarılıp taşınması ciddi bir finansal destek bulunması anlamına gelmektedir. Hatta potansiyel kaynakların bulunması amacıyla yürütülen keşif faaliyetleri bile hem ciddi bir ekonomi hem de ileri bir teknoloji gerektirmektedir. Örneğin Rusya ve Norveç, Barents Denizi’nde faaliyet yürütürken enerji şirketleri aracılığıyla enerji konusundaki ileri teknoloji ihtiyacını karşılıklı biçimde gidermektedirler (Moe, 2013a, 171). Dolayısıyla enerji kaynaklarının çıkarılıp işletilmesi ve taşınması konusunda devletler arasında işbirliği oluşturulması kaçınılmazdır. Bu nedenledir ki her iki bölgede de enerji konsorsiyumları kurulmakta, ikili ya da çok taraflı anlaşmalar yoluyla bölgedeki devletler enerji kaynaklarından maksimum fayda sağlamaya çalışmaktadır.

Arktik devletlerinin Arktika ile ilgili yayımladığı ulusal strateji belgelerinde ekonomik kalkınma konusu ana hedefler arasında yer almaktadır (Heininen, 2012: 80). Bu konuda özellikle sahildar devletlerin Arktika ile ilgili öncelikleri önem arz etmektedir. Örneğin Kanada 2019 yılında yayımladığı belgede Arktika’ya yönelik hedefleri arasında güçlü ve sürdürülebilir ekonomilere yer vermiştir (Canada’s Arctic and Northern Policy Framework, 2019). Danimarka 2018 yılında yayımladığı belgeye göre Arktika’daki yerli halklar için sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı hedeflemiştir (The Danish Government, Foreign and Security Policy Strategy 2019-2020: 2018). Norveç ise, uluslararası işbirliği, iş geliştirme, bilim ve çevresel koruma konularında liderlik gibi önceliklere yer vermiştir (Norway’s Arctic Strategy, 2017). Rusya’nın öncelikleri arasında Arktik Bölgesi’nin sosyo-ekonomik kalkınması yer almaktadır (Russia’s Arctic Strategy, 2013). Petrol ve gaz arama faaliyetlerinde enerji şirketlerine ciddi şekilde destek veren Rusya, geçtiğimiz günlerde Arktika’daki Murmansk şehrine özel ekonomik bölge statüsü vererek bölgenin ekonomik açıdan kalkınmasını hedeflemektedir (Staalesen, 2020). ABD de 2013 yılında yayımladığı belgeye göre bölgedeki öncelikli alanlar arasında ekonomik konulara da yer vermiştir (The National Strategy for the Arctic Region, 2013). Ayrıca nadir metaller bulundurması nedeniyle ABD son yıllarda Grönland’daki varlığını da güçlendirmeye çalışmakta, bu konuda adada diplomatik temsilcilik açmayı hedeflemektedir (Johnson, 2020).

Bu konuda bölgesel dinamikler ele alındığında son yıllarda hem enerji kaynaklarının keşfedilmesi hem de bunların taşınma maliyetini azaltacak kutup deniz rotalarının ulaşımına elverişli hale gelmesi bölgedeki devletlerin ekonomik kalkınmaya neden öncelik verdiğini göstermektedir. Tüm Arktik devletleri için “ortak fayda” olarak ele alınabilecek ekonomik kalkınma bölgenin zorlu iklim koşulları dikkate alındığında, devletler arasında işbirliği ve koordinasyon kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu amaçla, Arktik devletleri gerek enerji kaynakları ile ilgili keşif faaliyetlerinde gerekse de kutup rotalarının ulaşımına elverişli hale

gelmesiyle birlikte bölgede altyapının tesis edilmesinde zaman zaman devletler arasında, zaman zaman da enerji şirketleri aracılığıyla ikili veya çok taraflı işbirliğini gerekli görmektedir.

Enerji şirketlerinin yanı sıra, işbirliği sürecinin işlerliğini devletler arasında da görmek mümkündür. Son yıllarda Arktika'daki devletler özellikle sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunması konularında Arktik Konseyi bünyesinde işbirliğini tercih etmektedir (Arktik Konseyi, Bknz: <https://arctic-council.org/index.php/en/>). Ayrıca Rusya-Çin, Rusya-Norveç gibi ikili anlaşmalar yoluyla sağlanan işbirliği mekanizmalarına da örnek verilebilir. Sahildar devletler arasında birtakım anlaşmazlıklara karşın, devletlerarası ikili ve çoklu işbirliği örneklerine rastlamak mümkündür. Nitekim Rusya ve Norveç 2010 yılında Barents Denizi ile ilgili aralarındaki tartışmaya bir anlaşmayla son noktayı koymuş (Moe, 2013b: 149-150); İzlanda, Norveç ve Danimarka tartışmalı balıkçılık alanlarıyla ilgili önemli anlaşmalara imza atmış (McDorman ve Schofield, 2015: 216); ABD ve Rusya Pasifik Okyanusu, Bering ve Chukchi Deniz'i ile ilgili aralarında tartışmalı alanlar üzerine anlaşmaya varmış (ancak Rusya henüz anlaşmayı onaylamamış) (Berbrick, 2015: 35); Kanada ve Danimarka bölgedeki tek teritoryal tartışma olan Hans Adası üzerindeki tartışmada ortak bir çözüme varacaklarına dair 2018'de işbirliği oluşturulmasına karar vermiştir (McGwin, 2018).

Doğu Akdeniz'de de benzer bir duruma bakılabilir. Bölgede özellikle ABD, Rusya, İsrail, Yunanistan, GKRY gibi devletlerin enerji şirketlerinin petrol ve doğalgaz kaynakları konusunda işbirliğine karşı Türkiye, Libya ve KKTC arasında işbirliği süreci gözlenmektedir. Bu ikili devletler grubu arasında MEB konusundaki tartışmalar bir kenara bırakıldığında, bölgedeki devletlerin tümü için işbirliğinin öncelikli olarak tercih edilebilir olduğu söylenebilir. Enerji kaynaklarından maksimum fayda sağlanması ve bu fayda neticesinde ciddi ekonomik kazanımların elde edilmesi devletlerin karşılıklı rekabet yerine işbirliğini tercih etmesini gerekli kılmaktadır. Bu noktada, enerji kaynaklarından faydalanma ancak devletler arasındaki sorunların çözülüp ortak projeler geliştirilmesiyle daha avantajlı hale geleceğinden, bölgede enerji kaynaklarının keşfi konusunda karşılıklı anlayış ve işbirliği doğması da mümkündür (Sandıklı, Budak, Ünal, 2013). Bu nedenledir ki Doğu Akdeniz'de ve Arktika'da güç mücadeleleri bağlamında askeri faaliyetlere önem verilmekle birlikte yumuşak güç unsurlarının devreye girdiği ve ekonomik çıkarları önceleyen devletlerin aralarında işbirliğini tesis ettiği bir döneme girilmektedir.

3. Doğu Akdeniz ve Arktika Örnekleri

3.1. Doğu Akdeniz

Dünya ticareti açısından önemli bir konuma sahip olan Akdeniz, son yıllarda sadece enerji kaynaklarının taşındığı ve ticari gemi geçişlerinin yapıldığı bir bölge olmakla kalmayıp aynı zamanda hidrokarbon enerji kaynaklarına ev sahipliği yapmasından dolayı da dünya siyasetinde ciddi bir ağırlık kazanmıştır (Gözügüzelli, 2018). Dolayısıyla Arktika ile birlikte Doğu Akdeniz'in jeoekonomisinin değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Doğu Akdeniz'de devletler arasında güç mücadelelerin yaşandığı, jeopolitiğin öncelikli olarak değerlendirildiği dış politik adımlarla sıklıkla karşılaşmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Doğu Akdeniz'de baskın bir konumda bulunmak isteyen Türkiye'nin Akdeniz'de tarihin en kapsamlı askerini tatbikatını yaparak -Mavi Vatan- son yıllarda deniz gücünü artırma girişimlerinden bahsedilebilir (Ataman, 2019). Armaoğlu, Akdeniz ile ilgili değerlendirmesinde Akdeniz'in stratejik kapıları -Cebel-i Tarık Boğazı, Süveyş Kanalı, İstanbul ve Çanakkale Boğazları- ve stratejik adalarından -Malta, Girit, Kıbrıs- bahsederek bölgenin jeopolitiğine vurgu yapar (Armaoğlu, 1983). Bölgenin potansiyel enerji kaynakları sayesinde enerji jeopolitiği açısından incelenebileceğini iddia eden çalışmalara da rastlanmaktadır (Sevim, 2012: 4381). Ayrıca, enerji kaynaklarının keşfi ile birlikte enerji kaynaklarının bölgedeki dinamikleri etkilediğini öne süren çalışmalardan da bahsedilebilir (Kedikli ve Çalağan, 2017: 120). Dolayısıyla, Doğu Akdeniz ile

ilgili literatüre hâkim olan görüşler genel olarak bölgenin jeopolitik açıdan analizi ile ilgilidir. Bu çerçevede ele alınan çalışmalar genellikle devletler arası rekabetten, güç mücadelelerinden, enerji kaynaklarına hâkim olma önceliklerinden bahsedilmektedir. Ancak son yıllarda Doğu Akdeniz’de keşfedilen enerji kaynakları dikkate alınarak ekonominin dış politika unsurları arasında etkin olduğunu içeren çalışmalara da rastlamak mümkündür. Bu nedenle taraflardan sadece bir kısmının kazandığı ve diğerlerinin kaybettiği sıfır toplamlı bir oyundan ziyade, ekonomik çıkarlar bağlamında tüm tarafların kazançlı çıkabileceği, diğer bir deyişle, ortak çıkarların öncelikli olarak ele alındığı bir manzaradan bahsetmek gerekmektedir. Zira Akdeniz’de son yıllarda devletlerarası ikili veya çok taraflı anlaşmaların analizi bu söylemle mümkündür.

Enerji kaynaklarının keşfi, çıkarılıp işletilmesi ve taşınması bağlamında teknoloji ve ekonominin birer güç unsuru olarak kullanıldığı düşünüldüğünde Doğu Akdeniz’in jeoekonomisinin değerlendirilmesi bölgesel dinamiklerin analizi açısından gereklidir. Bu bağlamda literatürdeki boşluğu gidermek ve bölgede jeopolitik rekabetten ziyade jeoekonominin hâkim olduğu bir işbirliği sürecine değinilmesi önem arz etmektedir.

Doğu Akdeniz’de enerji kaynaklarının keşfedilmesi 1960’lı yıllara rastlamaktadır. Bölgede ilk olarak İsrail, Mısır ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arama faaliyetlerine başlamıştır (Duman, 2019: 214). İsrail, petrol ve doğalgaz arama faaliyetlerine 1960 yılında başlamıştır (Gürel, Mullen, Tzimitras, 2013: 2). İtalyan ENI şirketi 1961 ve 1967 yıllarında Mısır açıklarında petrol ve doğalgaz yatakları keşfetmiştir (Sandıklı, Budak, Ünal, 2013: 7). Bugün itibarıyla İsrail ve Mısır enerji kaynaklarını ihraç edecek noktaya gelmiş, GKRY ise ABD, Fransa, İsrail, İtalya gibi ülkelerin enerji şirketleri aracılığıyla arama faaliyetleri yürütmektedir Sandıklı, Budak, Ünal (2013). 2017 yılında yayımlanan bir rapora göre bölgede 2009 yılında Tamar (İsrail) bölgesinde 280 milyar m³, 2010’da Leviathan (İsrail) bölgesinde 620 milyar m³, 2011’de Aphrodite (Kıbrıs) bölgesinde 140 milyar m³ ve 2015 yılında Zohr (Mısır) bölgesinde 850 milyar m³ doğalgaz bulunduğu tespit edilmiştir (Tagliapietra, 2017). Bölgedeki mevcut enerji kaynakları ile ilgili daha net bilgiyi içeren ABD Jeolojik Araştırma Kurumu’nun raporuna göre Nil Deltasında 1,763 milyar varil petrol, 223,242 trilyon m³ doğalgaz ve 5,974 milyar varil sıvı gaz, Levant bölgesinde 1,689 milyar varil petrol ve 122,378 m³ doğalgaz olduğu değerlendirilmiştir (USGS, 2010). Bazı kaynaklara göre dünya doğalgaz rezervlerinin %47’si Doğu Akdeniz’de yer almaktadır (Yılmaz, 2018). Ocak 2013 itibarıyla bölgedeki en büyük petrol rezervi Suriye’ye, en büyük kanıtlanmış doğalgaz rezervi de İsrail’e ait bulunmaktadır (EIA, 2013). Suriye’de 2,5 milyar varil petrol ve 8,5 TCF doğalgaz bulunurken, İsrail’de 11,5 milyon varil petrol ve 10,1 TCF doğalgaz rezervi bulunmaktadır EIA (2013). İsrail’in, keşfettiği 9 alandaki miktarlarla birlikte toplam 30 TCK doğalgaz rezervine sahip olabileceği değerlendirilmektedir EIA (2013). Bu nedenle, bölgedeki devletlerarası ilişkiler bu rakamlar dikkate alındığında daha makul bir analize tabi tutulabilir.

Akdeniz Bölgesi, petrol nakliyatı bağlamında dünyanın önemli bağlantı yollarından birini diğerleri Hürmüz Boğazı, Malakka Boğazı, Bab el Mendeb vd.- oluşturmaktadır (EIA, 2017) **Tablo 1**’de bu bağlantı noktalarından geçen günlük petrol ve petrol ürünleri miktarı yer almaktadır.

Tablo 1: 2011-2016 yılları Toplam Petrol ve Petrol Ürünleri Miktarı (milyon varil, günlük)

Yer	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Hürmüz Boğazı	17.0	16.8	16.6	16.9	17.0	18.5
Malakka Boğazı	14.5	15.1	15.4	15.5	15.5	16.0
Süveyş ve Akdeniz	3.8	4.5	4.6	5.2	5.4	5.5
Bab el-Mendeb	3.3	3.6	3.8	4.3	4.7	4.8
Danimarka Boğazları	3.0	3.3	3.1	3.0	3.2	3.2
Türk Boğazları	2.9	2.7	2.6	2.6	2.4	2.4
Panama Kanalı	0.8	0.8	0.8	0.9	1.0	0.9
Ümit Burnu	4.7	5.4	5.1	4.9	5.1	5.8

Kaynak: (EIA, 2017).

Doğu Akdeniz’de jeoekonominin etkili olmasının en önemli göstergesi, son yıllarda bölgesel çerçevede deniz yetki alanlarının belirlenmesi bağlamında münhasır ekonomik bölgelerin (MEB) ilan edilmesidir. Söz gelimi, GKRY 2003 yılında Mısır, 2007 yılında Lübnan ve 2010 yılında İsrail ile MEB konusunda anlaşma sağlamış, ardından bu bölgeler dahilinde enerji kaynaklarını arama faaliyetlerine girişmiştir (Kedikli ve Deniz, 2015: 414). GKRY, 2007 yılında belirlediği 13 adet alanda petrol ve doğalgaz arama ruhsatı vereceğini ilan etmiştir (Peker, Oktay, Şensoy, 2019: 97). Bu çerçevede 2., 3., ve 9. sahalar için Eni (İtalya) ve KOGAS’a (Güney Kore), 10. ve 11. sahalar için Total (Fransa) ve Novatek’e (Rusya), 12. parsel için de Amerikan NOBLE Energy şirketine ruhsat verilmiştir Peker, Oktay, Şensoy (2019). 7. saha için Exxonmobil’e, 6. saha için de ENI’ye ruhsat veren GKRY bu konuda özellikle bölgesel anlamda İsrail, Mısır ve Yunanistan ile yakın ilişkiler geliştirmiştir (Duman, 2019: 218). Türkiye ise kendisinin dahil edilmediği bu anlaşmalara karşılık olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile kıta sahanlığının sınırlandırılması konusunda anlaşma imzalamış (T.C. Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması, 2011) ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’na (TPAO) ilan edilen bölgede hidrokarbon rezervlerini arama ruhsatı vermiştir (Sandıklı, Budak, Ünal, 2013: 26). Ayrıca, Libya ile 2019 yılında karşılıklı MEB ilanı seçeneğini kullanmıştır (BBC News, 2019). Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki bu karşı hamlelerini jeoekonomi perspektifiyle değerlendirmek mümkündür. Zira Türkiye için enerji kaynakları önemli bir jeoekonomik unsur olarak görülmelidir (Davutoğlu, 2009: 335).

Hidrokarbon kaynaklarını arama konusunda Doğu Akdeniz’de yaşanan bu hareketliliğe Avrupa Birliği (AB) ve Rusya da katılmıştır. AB, özellikle GKRY ve Yunanistan aracılığıyla, Rusya ise enerji şirketleri olan Gazprom, Rosneft ve Novatek aracılığıyla GKRY, Lübnan, Mısır ve İsrail ile enerji kaynaklarının keşfi bağlamında birtakım anlaşmalara imza atmıştır (Güneş ve Arslan, 2018: 48). AB ise son yıllarda Rusya’ya olan enerji bağımlılığını azaltmak için Doğu Akdeniz’de ortaya çıkan fırsatları değerlendirmek istemektedir. Bu konuda AB, Türkiye’nin sahip olduğu enerji koridoru konumundan faydalanmaktadır. Bilindiği üzere Türkiye Bakü-Tiflis-Ceyhan, Kerkük-Yumurtalık boru hatları ve Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) ile Türkiye sahip olduğu coğrafya konusunda AB için önemli bir konumdadır (Güneş ve Arslan, 2018: 46). AB için bir diğer önemli proje olan ve son dönemde AB’nin gerçekleşmesi için destek verdiği, İsrail ve Kıbrıs açıklarından Avrupa’ya gaz taşınmasının planlandığı *EastMed* projesi için 2020 yılında Yunanistan, İsrail ve GKRY arasında imzalar atılmıştır (BBC

News, 2020). Söz konusu proje ile yılda 8-16 milyar m³ civarında doğalgazın 2000 km'lik boru hattı ile Akdeniz'den Yunanistan aracılığıyla Avrupa'ya taşınması planlanmaktadır (Peker, Oktay, Şensoy, 2019: 97). AB, 2025 yılında faaliyete geçmesi beklenen bu proje ile gaz ihtiyacının yaklaşık %10'unu karşılamak istemektedir (BBC News, 2020). Bu sayede AB, enerji konusunda Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmayı hedeflemektedir.

3.2. Arktika

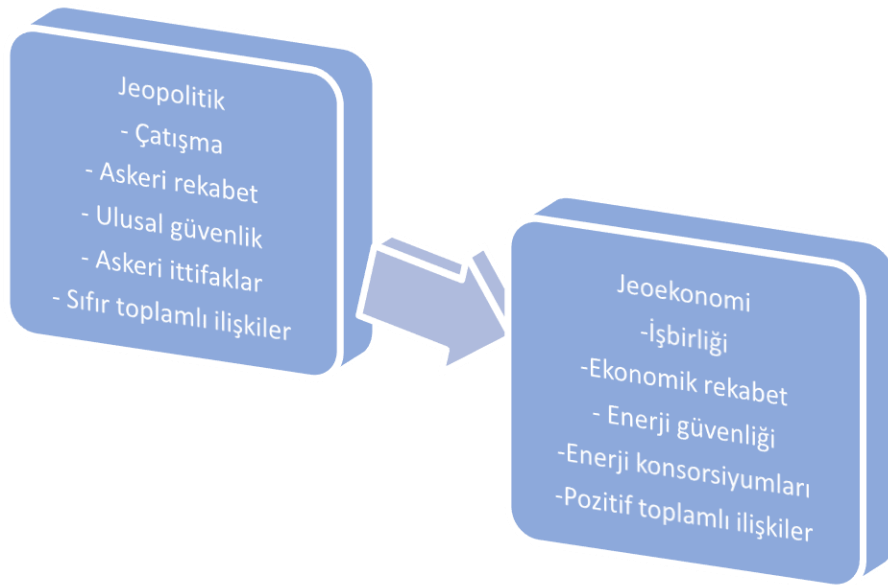
Arktik Bölgesi'nde enerji kaynakları üzerine yapılan değerlendirmeler, iklim değişikliğinin yıkıcı sonuçlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Dünyada iklim değişikliğinden en fazla etkilenen bölge olan Arktika'da enerji kaynakları üzerine yapılan değerlendirmelerin bölge üzerindeki literatüre dahil oluşu çok yeni bir meseledir. Zira 2000'li yıllar ile birlikte buzulların erime düzeyinin anormal bir biçimde artması, söz konusu bölgede potansiyel enerji kaynaklarıyla ilgili araştırmalar yapmayı mümkün kılmıştır. İklim değişikliğinin Arktika üzerindeki etkilerine değinilecek olursa; 1976-1990 arası 14 yıllık bir dönem içerisinde yaklaşık 1 milyon kilometrekarelik deniz buzu örtüsü -ki bu alan Danimarka, İsveç ve Norveç'in toplam yüzölçümü kadardır- yok olmuştur (Ostreg, 2013: 58). 2004 yılında yayımlanan Arktik İklim Etki Değerlendirmesi adlı rapora göre son 30 yılda bölgede yaz dönemi deniz buzu örtüsü %15-20 civarında azalmıştır (ACIA, 2004). 1979 yılında deniz buzu miktarı 16,2 milyon kilometrekare iken, bu alan 2020 yılında 14,7 milyon kilometrekareye kadar azalmıştır (NSIDC, 2020). Dolayısıyla 40 yıllık bir dönem içerisinde 1,5 milyon kilometrekarelik alanı kaplayan buz miktarı yok olmuştur NSIDC (2020). Bu yıl geçtiğimiz Nisan ayı içerisindeki buz kaybı miktarı günlük yaklaşık 33,400 kilometrekare olmuştur NSIDC (2020).

Arktika'daki bu hızlı değişim, bölgedeki fosil yakıtların keşfedilmesi ile ilgili çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu bağlamda bölge üzerinde bugüne dek en kapsamlı çalışma olan 2008 yılında ABD Jeolojik Araştırma Kurumu'nun yayımladığı rapora göre Arktika'da dünyadaki keşfedilmemiş petrol rezervlerinin %13'ü (90 milyar varil) ve doğalgaz rezervlerinin %30'u bulunmakta (1,669 trilyon fit küp), bu da dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin yaklaşık dörtte birine denk gelmektedir (USGS, 2008). Raporda ayrıca bölgede 44 milyar varillik doğal gaz sıvısının olduğu da tahmin edilmektedir USGS (2008). Bölgedeki olası ve mevcut enerji kaynaklarının yanı sıra, bu kaynakların taşınmasını kolaylaştırabilecek ve mevcut kıtalararası deniz ulaşımını sağlayan Süveyş ve Panama kanallarına alternatif iki rotanın ulaşımına elverişli hale gelmesi de Arktika'da jeoekonomik sürece girildiğini göstermektedir. Önceleri sadece bilimsel amaçlarla ve keşif amaçlı kullanılan bu rotalar -Kuzey Denizi Rotası (Northern Sea Route) ve Kuzeybatı Geçidi (Northwest Passage)- buzulların erimesiyle birlikte uluslararası ticaret için ciddi getiriler sağlayacak kargo gemilerinin geçişini zaman ve mesafe bakımından daha tasarruflu hale getirmektedir (Young, 1992: 159). Örnek vermek gerekirse, Yokohama-Hamburg arası yolculuk Süveyş Kanalı ile 11,585 deniz mili iken, aynı yolculuk Kuzey Rotası ile 7,356 deniz miline denk gelmekte, bu da zaman ve mesafe açısından yaklaşık %30-35'lik bir tasarruf anlamına gelmektedir (Furuichi and Otsuka: 2012).

Arktik Bölgesi ile ilgili literatüre bakıldığında, enerji kaynaklarının ve alternatif su yollarının dahil olduğu bölgenin ekonomik potansiyelinin ortaya çıkmasına kadar bölgedeki devletlerin dış politikası jeopolitik ağırlıklı olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitimine kadar bloklar arasındaki rekabet Arktika'ya da yansımış, bu bağlamda devletlerarası ilişkiler askeri-siyasi rekabet ağırlıklı olmuştur. Hatta enerji kaynaklarıyla ilgili yapılan değerlendirmelerden sonra söz konusu kaynaklar üzerinde devletlerin sıkı bir rekabete girebileceği bile dile getirilmiştir (Borgerson, 2008). Bu konuda bölgede yeni bir "Soğuk Savaş" söylemi de dile getirilmiştir (Trenin, 2014). Ancak bölgenin jeopolitikten ziyade jeoekonomik bir sürece girmesi yapılan değerlendirilmelerin güncellenmesini gerekli kılmıştır. Zira Arktika'da devletlerin ekonomik çıkarları önceleyip ekonomik kalkınma önceliklerini dikkate aldığı bir işbirliği sürecinden

bahsetmek gerekir. Bu değerlendirmeye, 2008 yılında Ilulissat'ta devletlerin bazı tartışmalı egemenlik alanlarıyla ilgili son noktayı koyup, uluslararası hukuk çerçevesinde barışçıl uyumu dikkate alacaklarını teyit etmeleri ile destek verilebilir (Exner-Pirot, 2012: 196). Hatta Arktika'da enerji kaynakları üzerine ciddi bir rekabete girilebileceğini iddia eden Borgerson bile süreç içerisinde düşüncelerini güncellemiş, neticede devletlerin ortak çıkarlarının onları işbirliği mekanizmalarına iteceğini iddia etmiştir (Borgerson, 2013). Bu konuda Arktik Konseyi, Barents-Avro Arktik Konseyi, Arktik Ekonomik Konseyi ve Arktik Konseyi bünyesinde yerli grupları temsil eden daimi gruplar gibi yapılar işbirliği odaklı karakterleriyle bölgede barış ve istikrarın tesis edilmesi için çaba sarf etmektedir. Ayrıca, bölgedeki devletlerin Arktika ile ilgili ulusal strateji belgelerinde ekonomik kalkınmaya öncelik vermesi (Heininen, 2012: 80) ve Çin, Japonya, Hindistan, Güney Kore gibi ülkelerin bölgedeki ekonomik potansiyeli fark edip 2013 yılında Arktik Konseyi'ne gözlemci üye olarak sahip olduğu finansal güç ile bölgede ortaya çıkan avantajlardan yararlanmak istemesi bu duruma örnek verilebilir. Ekonomik çıkarların önem arz ettiği bu bakış açısıyla Arktika'da jeopolitik bir rekabetin yanı sıra, uluslararası işbirliğinin hâkim olduğu bir manzara da görülebilir (Heininen, 2010). Burada Arktika'da gözle görülür biçimde rekabetin ekonomik çıkarlara zarar vereceği dolayısıyla coğrafi koşulların da etkisiyle bölgede işbirliğinin tercih edildiği söylenebilir (Käpylä ve Mikkola, 2016: 203-220). Sonuç olarak Arktika'da bir tarafta güç, çatışma, egemenlik gibi unsurların ele alındığı jeopolitik değerlendirmeler dururken, öte yandan ekonomik ilişkilerin coğrafya ile bütünleşmesiyle birlikte işbirliği, istikrar, kalkınma gibi etkenlerin faal olduğu bir jeoekonomik sürece girilmiştir.

Şekil 1: Arktika ve Doğu Akdeniz'de Yaşanan Değişim

4. Sonuç

Coğrafyanın güç ile ilişkilendirildiği ve devletlerin dış politikalarında belirleyici unsur olduğu jeopolitik yaklaşımın etkisi Doğu Akdeniz ve Arktika ile ilgili çalışmalarda belirgin bir biçimde görülebilir. Ancak son yıllarda söz konusu bölgelerde jeopolitik perspektifli değerlendirmelerin yanı sıra enerji kaynaklarının keşfedilmesi ve bu sayede bu bölgelerin ekonomik potansiyelinin artması sonucu jeoekonomik değerlendirmenin de önemli bir yer teşkil edebileceği söylenebilir.

Stratejik bağlantı yollarının mevcut olduğu ve devletlerin bu bağlantı yollarını kontrol etme mücadelesinin değerlendirildiği Doğu Akdeniz'de son yıllarda bir yanda jeopolitik rekabetin devletlerarası ilişkilerde yoğun bir şekilde yer alması, diğer yanda bu ilişkilerin seyrini etkileyen

ekonomik faaliyetlere rastlanıldığı söylenebilir. İlgili bölge üzerindeki değerlendirmelerde çatışma senaryoları, güç mücadeleleri, bölgesel egemenlik iddialarına ağırlık verilirken tüm taraflar için ortak çıkarların hedeflendiği bir süreç göz ardı edilmiştir. Bu nedenle bölge üzerinde daha önce yapılan jeopolitik değerlendirmelerle birlikte Doğu Akdeniz’de enerji konusunun, dolayısıyla daha geniş anlamda ekonomik çıkarların devletleri işbirliğine ittiği jeoekonomik bir dönemden de bahsedilebilir. İlan edilen münhasır ekonomik bölgeler sonrası bu bölgelerde enerji kaynaklarının keşfi için yapılan işbirliği ve enerji şirketlerine verilen ruhsatlar bu dönem kapsamında değerlendirilmelidir. Dolayısıyla, devletlerarası güç ilişkilerinin, rekabetin, sıcak çatışmaların yanı sıra Doğu Akdeniz’de enerji şirketleri aracılığıyla devletlerarası işbirliği potansiyeline de değinilmelidir.

Jeopolitiğin devletlerarası güç mücadeleleriyle ilişkilendirildiği bir diğer bölge de Arktik Bölgesi olmuştur. Bu bağlamda bölge coğrafyasının sahip olduğu stratejik konum itibariyle askeri konuşlanma ve stratejik us kurma gibi faaliyetler, bu bölgede Soğuk Savaş’ın bitimine kadar geçerliliğini korumuştur. Ancak bu sürecin bitimine doğru yumuşama sürecinin başlaması ve askeri unsurların yanında bölgede ekonomik ve sosyo-kültürel unsurların değerlendirilmesi, bölgede jeopolitik rekabetin etkisini kırmıştır. Özellikle enerji kaynakları üzerine yapılan değerlendirmeler sonrası bölgesel politikaların ekonomik fırsatlar bağlamında tekrar analize tabi tutulması, Arktika’da jeoekonomik sürece girilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda bölgesel güçlerin ekonomik kalkınma konusunda ikili ve çok taraflı anlaşmalar yoluyla hedeflerine ulaşmaya çalışması bu sürecin etkisi altında incelenebilir. Ayrıca tıpkı Doğu Akdeniz’de olduğu gibi, hatta daha etkin bir biçimde enerji kaynaklarının keşfedilmesine dair enerji şirketleri arasında önemli işbirliği mekanizmalarının artması da yine bölge jeoekonomisi ile ilgili bir durumdur. Nihayetinde Arktika’da jeopolitik rekabetin yanı sıra devletlerarası işbirliğinin arttığı, ortak çıkarların değerlendirildiği, ekonomik fırsatların öncelendiği bir jeoekonomik sürecin bölge politikalarını şekillendirdiği iddia edilebilir.

Bu çalışmada, Arktika ve Doğu Akdeniz ile ilgili literatüre hâkim jeopolitik yaklaşımın etkisiyle değerlendirilmiş çalışmaların yanı sıra, son yıllarda jeoekonomik yaklaşımın bölgede etkin olduğu, bu sayede bölgesel işbirliğinin tesis edildiği iddia edilmektedir. İlgili bölgeler üzerindeki değerlendirmelerde askeri faaliyetlerin yön verdiği devletlerarası rekabet ve çatışma ile ilgili senaryolara yer verilirken, son yıllarda ekonomik fırsatlar sayesinde aktörler arasında tesis edilen işbirliği süreci göz ardı edilmektedir. Bilhassa enerji kaynaklarının keşfedilmesi amacıyla enerji şirketleri arasında oluşturulan ortak projeler aracılığıyla devletlerarası işbirliği olanaklarının güçlendiği söylenebilir. Dolayısıyla, bölgesel politikalar değerlendirilirken, her iki bölgede son yıllarda keşfedilen enerji kaynaklarıyla birlikte aktörlerin karşılıklı kazançları önemsendiği ve bu nedenle rekabet yerine işbirliğini tercih ettiği bir senaryodan da bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda, söz konusu bölgeler üzerinde yapılacak değerlendirmelerde, jeopolitik analizlerin yanında jeoekonomiden de bahsedilmesi bölgesel politikaların daha kolay anlaşılmasını sağlayacaktır. Sonuç olarak, önümüzdeki süreçte ekonomik fırsatlar sayesinde her iki bölgede aktörler arası işbirliğinin kalıcı olabileceği öngörülebilir.

Kaynakça

Arctic Climate Impact Assessment. (2004). *Impacts of a warming Arctic: ACIA overview report*. Cambridge University Press. Arctic Monitoring & Assessment Programme web adresinden erişildi: <https://www.amap.no/documents/doc/impacts-of-a-warming-arctic-2004/786>

Armaoğlu, F. (1983, 17-19 Aralık). Kıbrıs: Akdeniz’in en önemli geçidi. *Tercüman Gazetesi*.

- Ataman, M. (2019, December 12). Turkey emerges as a real naval power. *Daily Sabah*, <https://www.dailysabah.com/columns/ataman-muhittin/2019/12/12/turkey-emerges-as-a-real-naval-power> adresinden erişildi.
- Atay, S. Ö. (2016). Klasik jeopolitik yaklaşımlar ve eleştirel jeopolitik söylem. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 144-155.
- Barton, J. R. (1999). Flags of convenience: Geoeconomics and regulatory minimisation. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 90(2), 142-155.
- Baru, S. (2012). Geo-economics and strategy. *Survival*, 54(3), 47-58.
- BBC News Türkçe. (2019, Kasım 11). *AB: Doğu akdeniz sondaj çalışmaları nedeniyle Türkiye'ye yaptırımların çerçevesi belirlendi*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50378376> adresinden erişildi.
- BBC News Türkçe. (2019, Aralık 10). *Doğu Akdeniz: Türkiye-Libya anlaşması bölgede dengeleri nasıl etkiler?* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50682215> adresinden erişildi.
- Berbrick, W. A. (2015). Strengthening US Arctic Policy through US-Russia Maritime Cooperation. In L. C. Jensen & G. Honneland (Eds.), *Handbook of the politics of the Arctic* (pp. 26-50). Edward Elgar Publishing.
- Blackwill, R. D., & Harris, J. M. (2016). *War by other means: Geoeconomics and statecraft*. Harvard University Press.
- Borgerson, S. G. (2008). Arctic meltdown: The economic and security implications of global warming. *Foreign Affairs*, 87(2). <https://www.foreignaffairs.com/articles/arctic-antarctic/2008-03-02/arctic-meltdown> adresinden erişildi.
- Borgerson, S. G. (2013). The coming Arctic boom as the ice melts, the region heats up. *Foreign Affairs*, 92(4). <https://www.foreignaffairs.com/articles/global-commons/2013-06-11/coming-arctic-boom> adresinden erişildi.
- Canada's Arctic and Northern Policy Framework. (2019). *Government of Canada*. <https://www.rcaanc-cirnac.gc.ca/eng/1560523306861/1560523330587#s6> adresinden erişildi.
- Cowen, D., & Smith, N. (2009). After geopolitics? From the geopolitical social to geoeconomics. *Antipode*, 41(1), 22-48.
- Davutoğlu, A. (2009). *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu* (36. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Demir, A. F. (1998). Jeopolitiğe günümüzden bir bakış. F. Sönmezoğlu (Ed.), *Uluslararası politikada yeni alanlar ve yeni bakışlar* içinde (ss. 287-306). İstanbul: Der Yayınları.
- Diner, D. (1999). Knowledge of expansion on the geopolitics of Karl Haushofer. *Geopolitics*, 4(3), 161-188
- Duman, S. (2019). Doğu Akdeniz'de emperyal girişimler ve Türkiye. *Karadeniz Araştırmaları*, 16(62), 213-230.
- Erşen, E. (2010). Jeopolitik ve uluslararası ilişkiler. *Küresel Çalışmalar*. <https://kureselcalismalar.com/jeopolitik-ve-uluslararasi-iliskiler/> adresinden erişildi.
- Exner-Pirot, H. (2012). Defence diplomacy in the Arctic: The search and rescue agreement as a confidence builder. *Canadian Foreign Policy Journal*, 18(2), 195-207.

- Furuichi, M., & Otsuka, N. (2012). Effects of the Arctic Sea routes (NSR and NWP), navigability on port industry. *The International Association of Ports & Harbors*, www.iaph.worldports.org adresinden erişildi.
- Gorbachev, M. S. (1987). The speech in Murmansk at the ceremonial meeting on the occasion of the presentation of the order of Lenin and the gold star medal to the city of Murmansk. *Novosti Press Agency*, 23-31.
- Gözügüzelli, E. (2018). Doğu Akdeniz’de gelişmeler ve Türkiye’ye etkileri. *Bilgesam*. <http://www.bilgesam.org/incele/8873/-dogu-akdeniz-de-gelismeler-ve-turkiye-ye-etkileri/#.XiIDchMza9Y> adresinden erişildi.
- Grosse, T. G. (2014). Geoeconomic relations between the EU and China: The lessons from the EU weapon embargo and from Galileo. *Geopolitics*, 19(1), 40–65.
- Güneş, M., & Arslan, T. (2018). Enerji bağımlılığında Avrupa Birliği, Rusya, Türkiye üçgeni ve Doğu Akdeniz alanı. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(7), 32-60.
- Gürel, A., Mullen, F., & Tzimitras, H. (2013). The Cyprus hydrocarbons issue: Context, positions and future scenarios. *PCC Report, Peace Research Institute*, Oslo.
- Haushofer, K. (1998). Why geopolitik? In Gearoid O. Tuathail, S. Dalby & P. Routledge (Eds.), *Geopolitics reader* (pp. 33-35). London and New York: Routledge Publishing.
- Heininen, L. (2010). Globalization and Security in the Circumpolar North. In L. Heininen & C. Southcott (Eds.), *Globalization and the circumpolar north* (pp. 221-264). Fairbanks: University of Alaska Press.
- Holdar, S. (1992). The ideal state and the power of geography, the life-work of Rudolf Kjellen. *Political Geography*, 11(3), 307-323.
- Holmes, S. (2008). Ice: Emerging legal issues in Arctic sovereignty. *Chicago Journal of International Law*, 9(1), 323-351.
- Hsiung, J. C. (2009). The age of geoeconomics, China’s global role, and prospects of cross-strait integration. *Journal of Chinese Political Science*, 14(2), 113–33.
- Hudson, V. M., Ford, R. E., Pack, D., & Giordano, E. R. (1991). Why the third world matters, why Europe probably won’t: The geoeconomics of circumscribed engagement. *Journal of Strategic Studies*, 14(3), 255-298.
- Isted, K. (2009). Sovereignty in the Arctic: An analysis of territorial disputes & environmental policy considerations. *Journal of Transnational Law and Policy*, 18(2), 343-375.
- İnan, Ş. (2011). Dünya’da ve Türkiye’de jeoekonomi çalışmaları ve jeoekonomi öğretimi. *Bilge Strateji*, 3(4), 83-122.
- İşcan, İ. H. (2004). Uluslararası ilişkilerde klasik jeopolitik teoriler ve çağdaş yansımaları. *Uluslararası İlişkiler*, 1(2), 47-79.
- Johnson, M. (2020). Trump budget includes proposal for US Consulate in Greenland. *The Hill*. <https://thehill.com/homenews/administration/483634-trump-budget-includes-proposal-for-us-consulate-in-greenland> adresinden erişildi.
- Käpylä, J., & Mikkola, H. (2016). The promise of the geoeconomic Arctic: A critical Arctic. *Asia Europe Journal*, 14(2), 203–220.
- Kedikli, U., & Deniz, T. (2015). Enerji kaynakları mücadelesinde Doğu Akdeniz havzası. *Alternatif Politika*, 7(3), 399-424.

- Kedikli, U., & Çalağan, Ö. (2017). Enerji alanında bir rekabet sahası olarak Doğu Akdeniz'in önemi. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1, 120-138.
- Kundnani, H. (2011). Germany as a geo-economic power. *Washington Quarterly*, 34(3), 31–45.
- Kvinikadze, G. (2017). The problem of geo-economics definition. *The European Journal of Humanities and Social Sciences*, 3, 49-52.
- Leonard, M. (2015). Geopolitics vs globalization: How companies and states can become winners in the age of geo-economics. geo-economics seven challenges to globalization. *World Economic Forum. Global Agenda Councils*, http://www3weforum.org/docs/WEF_Geoconomics_7_Challenges_Globalization_2015_report.pdf adresinden erişildi.
- Luttwak, E. N. (1990). From geopolitics to geo-economics: Logic of conflict, grammar of commerce. *The National Interest*, 20, 17-23.
- Mackinder, H. J. (1962). *Democratic ideals and reality*. New York: W. Norton and Company.
- Mahan, A. T. (1890). *The influence of sea power upon history: 1660-1783*. A Ria Press Edition of Mahan's The Influence of Sea Power Upon History. 1-17. <http://www.riapress.com/riapress/92x5t3bookpdfs/influence%20of%20sea%20power.pdf?-session=StoreSession:C1FF7DD4027880846FUo662E2CFA> adresinden erişildi.
- McDorman, T. L., & Schofield, C. (2015). Maritime limits and boundaries in the Arctic Ocean: Agreements and disputes. In L. C. Jensen & G. Honneland (Eds.), *Handbook of the politics of the Arctic* (pp. 207-226). Edward Elgar Publishing.
- McGwin, K. (2018). Denmark, Canada agree to settle Hans Island dispute. *Arctic Today*. <https://www.arctictoday.com/denmark-canada-agree-come-agreement-disputed-island/> adresinden erişildi.
- Mercille, J. (2008). The radical geopolitics of US foreign policy: Geopolitical and geoeconomic logics of power. *Political Geography*, 27(5), 570-586.
- Moe, A. (2013a). The future of Arctic oil and gas development. In Young O. R., Kim, J. D. & Kim, Y. H. (Eds.), *The Arctic in world affairs: A North Pacific dialogue on the future of the Arctic* (pp. 169-176). A Joint Publication of the Korea Maritime Institute and The East-West Center.
- Moe, A. (2013b). Norway and Russia: Neighbours with strong interests in the Arctic. In H. Peimani (Ed.), *Energy security and geopolitics in the Arctic: Challenges and opportunities in the 21st century* (pp. 127-163). Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.
- National Snow and Ice Data Center. (2020). *Arctic sea ice news & analysis* <https://nsidc.org/arcticseaicenews/> adresinden erişildi.
- Norway's Arctic strategy: Between geopolitics and social development. (2017). *Norwegian Ministeries*. <https://www.regjeringen.no/contentassets/fad46f0404e14b2a9b551ca7359c1000/arctic-strategy.pdf> adresinden erişildi.
- O'Hara, S., & Heffernan, M. (2006). From geo-strategy to geo-economics: The 'heartland' and British Imperialism before and after Mackinder. *Geopolitics*, 11(1), 54–73.
- O'Loughlin J., & Heske, H. (1991). From 'geopolitique' to 'geopolique': Converting a discipline for war to a discipline for peace. In Kliot, N. & Waterman, S. (Eds.), *The political geography of conflict and peace* (pp. 37-59). London: Belhaven Press.

- Ostreng, W. (1999). National security and the evolving issues of Arctic environment and cooperation. In W. Ostreng (Ed.), *National security and international environmental cooperation in the Arctic –the case of the Northern Sea route* (pp.21-48). Springer Science+Business Media Dordrecht.
- Ostreng, W. (2013). Geopolitics and power constellations in the Arctic. In W. Ostreng, et al. (Eds.), *Shipping in Arctic waters: A comparison of The Northeast, Northwest and Transpolar passages* (pp. 47-82). Ocean Futures.
- Peker, H. S., Oktay, K. Ö., & Şensoy, Y. (2019). Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanları ve enerji kaynakları çerçevesinde Türkiye’nin enerji güvenliği. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8(1), 85-106.
- Russia’s Arctic Strategy. (2013). The *development strategy of the Arctic zone of the Russian Federation and national security until 2020*. <http://www.research.kobeu.ac.jp/gsicspc/sympo/20160728/documents/Keynote/Russian%20Arctic%20strategy%202013.pdf> adresinden erişildi.
- Sandıklı, A. (2011). *Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve fırsatlar*. İstanbul: BİLGESAM Yayınları.
- Sandıklı, A., Budak, T., & Ünal, B. (2013). Doğu Akdeniz’de enerji keşifleri ve Türkiye. *Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, (59), İstanbul.
- Scholvin, S., & Wigell, M. (2018). Power politics by economic means: Geoeconomics as an analytical approach and foreign policy practice. *Comparative Study*, 37(1), 73-84.
- Scott, D. (2008). The great power ‘great game’ between India and China: ‘The logic of geography.’ *Geopolitics*, 13(1), 1–26.
- Sevim, C. (2012). Küresel enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği. *Journal of Yasar University*, 26(7), 4378-4391.
- Sönmezoğlu, F. (2005). *Uluslararası politika ve dış politika analizi* (4. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Spykman, N. J. (1944). *The geography of the peace*. New York: Harcourt Brace and Company..
- Staalesen, A. (2020). Murmansk gains status as special economic zone. *The Barents Observer*. <https://thebarentsobserver.com/en/industry-and-energy/2020/05/murmansk-gains-status-special-economic-zone#.XsKOshz3P0h>.twitter adresinden erişildi.
- Taban, M. H. (2013). Klasik ve eleştirel jeopolitiğin karşılaştırılması ve “stratejik derinliğin” bu bağlamda incelenmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 21-31.
- Tagliapietra, S. (2017). Energy: A shaping factor for regional stability in the Eastern Mediterranean?. *European Parliament. Directorate-General for External Policies, Policy Department*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/578044/EXPO_STU\(2017\)578044_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/578044/EXPO_STU(2017)578044_EN.pdf) adresinden erişildi.
- Tarakçı, N. (2013). *Devlet adamlığı bilimi*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Tezkan, Y., & Taşar, M. (2002). *Dünden bugüne jeopolitik*. İstanbul: Ülke Kitapları.
- The Danish Government: Foreign and Security Policy Strategy 2019-2020. (2018). <http://um.dk/en/news/NewsDisplayPage/?newsID=01FC577B-6BF2-4FD7-8572-5AF0534CF599> adresinden erişildi.

- The national strategy for the Arctic Region. (2013). https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/nat_arctic_strategy.pdf adresinden erişildi.
- Trenin, D. (2014). Five issues at stake in the Arctic. *Carnegie Moscow Center*.
- Tuathail, G. O. (1996). *Critical geopolitics: The politics of writing global space*. London: Routledge Publishing
- Tuathail, G. O., & Dalby, S. (2002). *Rethinking of geopolitics*. London: Routledge Publishing
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması. (2011). http://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-eylul-2011-turkiye-_kktc-kita-sahanligi-sinirlendirma-anlasmasi-imzalanmasina-iliskin-disisleri-bakanligi-basin-ac_.tr.mfa adresinden erişildi.
- United States Energy Information Administration. (2013). *Overview of oil and natural gas in the Eastern Mediterranean Region*. https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Eastern_Mediterranean adresinden erişildi.
- United States Energy Information Administration. (2017). *World oil transport chokepoints*. https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/special_topics/World_Oil_Transit_Chokepoints/wotc.pdf adresinden erişildi.
- United States Geological Survey. (2008). *Circum-Arctic resource appraisal*. <https://pubs.usgs.gov/fs/2008/3049/fs2008-3049.pdf> adresinden erişildi.
- United States Geological Survey. (2010). *Assessment of undiscovered oil and gas resources of the Levant/Nile Delta Basin Province, Eastern Mediterranean*. <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3027/pdf/FS10-3027.pdf> ve <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/pdf/FS10-3014.pdf> adresinden erişildi.
- Yılmaz, E. (2018). Doğu Akdeniz’de enerji çıkmazı. *Seta Perspektif*. <https://www.setav.org/perspektif-dogu-akdenizde-enerji-cikmazi/> adresinden erişildi.
- Young, O. R. (1992). *Arctic politics: Conflict and cooperation in the circumpolar North*. Dartmouth College: University Press of New England.